

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΣΤΗΝ ΕΚΘΕΣΗ ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΟΡΑΛΗΣ ΣΧΕΔΙΑ 1934-1994

Η ζωγραφική δεν είναι έτοιμη, δηλαδή δεν υπάρχει στη φύση για να την πάρεις και να την αντιγράψεις. Πρέπει να δημιουργήσεις μια σύνθεση. Παίρνεις τα στοιχεία από τη φύση, τα οργανώνεις και τα ισορροπείς. Πρέπει λοιπόν να οργανώσεις το έργο με τρόπο ώστε να ζει ζωγραφικά και να μεταδίδει τα συναισθήματά σου. Διότι το έργο πρέπει να ζήσει από μόνο του. Έχει δικούς του κανόνες...

Ι. ΜΟΡΑΛΗΣ



Μορφή, 1949

Το σχέδιο στην τέχνη του Γιάννη Μόραλη

Ο κόσμος του σχεδίου είναι μια εικαστική περιπέτεια, ένα παιχνίδι που επιτρέπει στον καλλιτέχνη να αποτυπώσει ένα φευγαλέο συναίσθημα, μια στιγμή, μια εικόνα, ένα όνειρο, επιτρέποντάς του να ταξιδέψει σ' άγνωστους δρόμους. Του παρέχει ελευθερία και απόλαυση αλλά ταυτόχρονα τον βοηθάει να εξασκηθεί στους κανόνες της ζωγραφικής και της γεωμετρίας που βρίσκονται πίσω από μία σύνθεση.

Μέσω του σχεδίου μπορεί να καταγράψει σκέψεις, μη συνειδητές αναμνήσεις και κρυμμένα συναισθήματα. Τα σχέδια ενός δημιουργού συνθέτουν ένα είδος αυτοβιογραφικού ημερολογίου, μέσα από το οποίο ξεπροβάλλουν ιστορίες, που ίσως κάποτε εμφανιστούν στη σύνθεση ενός πίνακα.

Ας περιηγηθούμε, λοιπόν, σ' έναν τέτοιο μικρό θησαυρό σχεδίων που μας επιτρέπει να ανακαλύψουμε την πορεία ενός καλλιτέχνη, ο οποίος μέσα από μια διαρκή αναζήτηση 70 περίπου χρόνων κατόρθωσε να καταγράψει την εποχή του και, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Μ. Χατζιδάκις, να «μετασχηματιστεί σε ποιητή». Και ο ποιητής Οδ. Ελύτης σημειώνει

...με ένα ολιγοσήφιο αλφάβητο στα χέρια του, όπου τα στοιχεία που επανέρχονται περισσότερο είναι οι δύο αντίθετες καμπύλες, η ώχρα και το μαύρο, επέτυχε... να μετατρέψει την ομιλία των πραγμάτων σε οπτικό φαινόμενο κατά τρόπο μοναδικό μέσα στη σύγχρονη ελληνική τέχνη.

Ας ακολουθήσουμε μερικά από τα χνάρια του Μόραλη που μέσα από την τέχνη του «ύμνησε τον άνθρωπο και τη λαχτάρα του να αγγίξει κάποτε, έστω και στα όνειρα, και μέσα από τη συνείδηση του πόνου, της φθοράς και της θνητότητας, την ομορφιά της ζωής» και μας έμαθε ένα καινούργιο τρόπο «να βλέπουμε, να αντιλαμβανόμαστε και να θαυμάζουμε τον κόσμο».

Σημειώσεις ενός ζωγράφου

Ο Γιάννης Μόραλης γεννήθηκε το 1916 στην Άρτα και σύμφωνα με τα λεγόμενά του:

...από μικρός ήρθα σε επαφή με τη ζωγραφική διότι μία από τις αδελφές της μητέρας μου ζωγράφιζε. ... ανέβαινα στο δωμάτιο της, μύριζα τις μπογιές, το μουσαμά και μου άρεσαν πάρα πολύ. Μια μέρα πήρα ένα σωληνάριο, πήγα σ' ένα άλλο δωμάτιο κι εκεί σχεδίασα τα δικά μου...



Σύνθεση 9 σχεδίων, 1941-7



Σημειώσεις, Αίγινα 1950

...δεν ζωγράφιζα επηρεασμένος από την ελληνικότητα... είναι οι μνήμες και τα βιώματα ενός ανθρώπου που έζησε μέσα σε αυτούς τους χώρους, που βγαίνουν υποσυνείδητα και εκφράζονται με σύγχρονο τρόπο...

Μία ωραία αίσθηση, ένα άρωμα από το δωμάτιο ενός αγαπημένου ανθρώπου στάθηκε η αφορμή για να αρχίσει ο Γιάννης Μόραλης να σχεδιάζει. Το τυχαίο αυτό γεγονός ήταν η αρχή μιας συνεχούς αναζήτησης για τη ζωή, την τέχνη, το μυστήριο της φύσης και του έρωτα. Κοιτάζοντας τις ζωγραφικές του σημειώσεις, τα σχέδιά του, είναι σα να ρίχνουμε κρυφές ματιές στο ημερολόγιο και στα όνειρά του. Γυναίκες σε κίνηση, γνώριμες ή φευγαλέες, μνήμες από το αγαπημένο του νησί, την Αίγινα, ένα παράθυρο ανοιχτό ή κλειστό, ένα караβάκι, χρώματα ανακατεμένα με συναισθήματα καταγράφονται και αποτελούν πηγές έμπνευσης για μελλοντικές ιστορίες που θα διηγηθεί με τις ελαιογραφίες του.

Μπορείς να καταγράψεις μερικές από τις πηγές έμπνευσης του καλλιτέχνη;

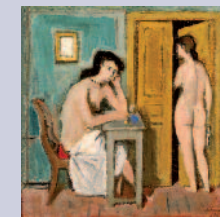
Μπορείς να θυμηθείς δικές σου στιγμές που θα ήθελες να τις χρησιμοποιήσεις για μια καλλιτεχνική σου δημιουργία;

Η δημιουργία μιας Σύνθεσης μέσα από τη θύμηση ενός ονείρου

Το έργο Σύνθεση, το είδα στον ύπνο μου. Μόλις ξύπνησα έκανα το προσχέδιο, μια κοπέλα να κάθεται, η άλλη να μπαίνει μέσα. Αλλά έπρεπε να το διατυπώσω ζωγραφικά. Δηλαδή μπορείς μεν συναισθηματικά να ξεκινήσεις από κάπου, αλλά πρέπει μετά να μπορείς να το «παγώσεις» για να το εκφράσεις με τη γλώσσα της ζωγραφικής... Δηλαδή δεν έβρισκα αυτό που αισθανόμουν. Και αξίζει τον κόπο να δείτε το τελευταίο, το οριστικό. Πόσες δοκιμές είχα κάνει! Τα ενδιαμέσα είναι σπουδές, προετοιμασίες, που κατέληξαν στο οριστικό, μετά από δέκα χρόνια, το 1958. Η ζωγραφική έχει τις δυνατότητές της. Είναι ένα γεγονός που έχει τους νόμους του. Αυτό που θες να εκφράσεις με τη ζωγραφική γλώσσα είναι μια διαδικασία πολύ σύνθετη.



Προσχέδια για τη Σύνθεση Α', 1949-58



Σύνθεση Α', 1949-58.
Λάδι σε μουσαμά, 81 x 65 εκ.

Έχετε αναρωτηθεί ποτέ πώς γεννιέται μια σύνθεση και πόσο την επεξεργάζεται ο δημιουργός μέχρι να πάρει την οριστική της μορφή; Μέσα από τα παραπάνω σχέδια μπορεί κανείς να διαπιστώσει τη διαρκή αναζήτηση του Μόραλη ώσπου να οργανωθούν οι ιδέες του και να αποτυπωθεί το ουσιαστικό, η δική του αλήθεια. Για τον Μόραλη, τα σχέδια έχουν αυτόνομη πορεία, υπάρχουν μέσα στη σκέψη του. Απέφευγε όμως να τα συμβουλευτεί όταν ξανάρχιζε να δουλεύει ένα έργο, ακόμα κι αν είχαν περάσει πολλά χρόνια, θεωρώντας ότι κάτι τέτοιο θα σήμαινε αντιγραφή. Για εκείνον, το σχέδιο υπήρχε στο μυαλό του και το χρησιμοποιούσε σαν υλικό για την τελική δημιουργία ενός πίνακα, έχοντας αφαιρέσει τα περιττά. Θα έλεγε κανείς ότι η γέννηση μιας σύνθεσης του Μόραλη είναι σαν τη γέννηση μίας μουσικής σύνθεσης όπου τα στοιχεία μπαίνουν σταδιακά: μια μορφή καθισμένη και αργότερα άλλη μία, όρθια· το πράσινο μετατρέπεται σε κόκκινο· το μαύρο, το κεραμιδί και η ώχρα συμπληρώνουν τη σύνθεση μέχρι να ακουστεί η μελωδία που έχει ονειρευτεί, ακόμα κι αν αυτό το ταξίδι κρατήσει δεκαετίες.

Παρατηρώντας το έργο Σύνθεση Α' και διαβάζοντας τα λόγια του Μόραλη, τί είναι αυτό που σε συγκινεί περισσότερο;

Γεωμετρία, αφαίρεση, ελευθερία

...δεν είναι ακριβώς γεωμετρία αλλά η ανάγκη μου να πιάσω τη ζωγραφική από την αρχή, από την πρώτη πράξη... Η γεωμετρικότητα για την οποία μιλάμε, προέρχεται από αυτή ακριβώς την ανάγκη μου να κρατήσω το ουσιαστικό· όσο για το στολίδι, εάν χρειάζεται το προσθέτεις σε μικρές δόσεις ώστε να μη καταστραφεί το ουσιαστικό. Διότι όλα τα στοιχεία του έργου πρέπει να συνυπάρχουν... να υπάρχει ένας διάλογος. Το ιδανικό έργο είναι αυτό από το οποίο δεν μπορείς ούτε να πετάξεις κάτι ούτε να προσθέσεις κάτι... Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι δέχεσαι επιδράσεις, αλλά πρέπει να διυλιστούν ώστε να βρεις τη δική σου γλώσσα... Θέλω τα έργα μου να είναι όπως και εγώ, ελεύθερα...



Προσχέδια για *Το νησί*, 1976



Το νησί, 1976. Ακρυλικό σε μουσαμά, 114 x 165 εκ.

...ο Καβάφης δούλεψε πολύ τα ποιήματά του, έγραφε και ξαναέγραφε το ίδιο ποίημα. Κι εμένα μου αρέσει πάρα πολύ αυτή η χειρονομία, να σκίζω και να πετώ τα προσχέδια.

Η διαδρομή του Μόραλη υπήρξε μια διαρκής αναζήτηση της αλήθειας και της ελευθερίας. Μέσα από έναν συνεχή διάλογο με τις φόρμες και τα χρώματα, και μέσα από τη διαδικασία της αφαίρεσης, το συναίσθημα δυναμώνει, τα σχήματα απλοποιούνται και προβάλλουν απαλλαγμένα από οτιδήποτε περιττό.

Στα ακόλουθα προσχέδια, το μπλε χρώμα θα πάρει τελικά τη θέση του καφέ και του μαύρου, το νησί θα ξεπροβάλει με τη μορφή ενός γυναικείου σώματος που θυμίζει κυκλαδικό ειδώλιο και στον θεατή θα επιτραπεί να δει το έργο όπως το επιθυμεί, να προσθέσει τις δικές του πινελιές και αναμνήσεις, να ξαναβρεθεί «στα νησιά και τις θάλασσες της παιδικής του ηλικίας».

Εσύ, ως θεατής, τι συμπεράσματα θα μπορούσες να βγάλεις παρατηρώντας τα προσχέδια για το έργο *Το νησί* σε σχέση με τον πίνακα; Τί συναισθήματα σου μεταδίδουν;

Πώς αντιλαμβάνεσαι τα λόγια του Μόραλη για την ανάγκη του να κρατήσει το ουσιαστικό και να αφαιρέσει τυχόν στολίδια;

Πώς σου φαίνεται το ότι ένας τόσο σπουδαίος ζωγράφος δεν διστάζει καμιά φορά να σκίσει και να πετάξει τα προσχέδιά του;

Επιθαλάμια, Έρωτας

Τα Επιθαλάμια ήξερα ότι είναι τραγούδια ερωτικά, δηλαδή αυτά που τραγουδούν συγγενείς και φίλοι έξω από το δωμάτιο των νεονύμφων.

Ένα από τα θέματα που διατρέχουν ολόκληρο το έργο του Μόραλη από τη δεκαετία του 1960 μέχρι σήμερα είναι ο έρωτας. Οι σκηνές από την προετοιμασία του γάμου στην αρχαία Ελλάδα που έβλεπε στα αγγεία και η θεματολογία των τραγουδιών ενέπνευσαν μια σειρά από έργα τα οποία ονόμασε αργότερα «επιθαλάμια». Στα *Επιθαλάμια* εξελίσσεται με ένταση η πορεία προς την αφαίρεση και μέσα από αυτή τη διαδικασία ο ζωγράφος προβάλλει το μυστήριο του έρωτα.



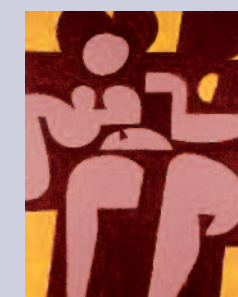
Μελέτες για το τρίπτυχο *Επιθαλάμιο*, 1968



Επιθαλάμιο, 1968, λάδι σε μουσαμά, τρίπτυχο 100 x 250 εκ.



Προσχέδια για το έργο «Γυμνό», 1975.



Γυμνό, 1975. Ακρυλικό σε μουσαμά, 81 x 65 εκ.

Διατρέχοντας την τέχνη του από τη δεκαετία του 1970 και μετά συμπεραίνουμε πως μέσα από τα ερωτικά του έργα ο Μόραλης «συνεχίζει να αναπλάθει την ανθρώπινη μορφή και, ενισχύοντας την αρμονία της σύνθεσης και τονίζοντας παράλληλα την αίσθηση της κίνησης και του ρυθμού, δημιουργεί ένα νέο σύστημα μορφών».



Προσχέδια για το *Ερωτικό*, 1981



Ερωτικό, 1981. Ακρυλικό σε μουσαμά, 130 x 162 εκ.

Μέσα από αυτή την πορεία οι μορφές χάνουν τα χαρακτηριστικά τους, οι φόρμες και τα σχήματα απλοποιούνται και «το κάθε έργο αποτελεί εξέλιξη και συνέχεια του προηγούμενου» κρατώντας συμπυκνωμένη την ουσία και την αλήθεια του. Με τη διαδικασία της αφαίρεσης, ο Μόραλης αναδεικνύει το ουσιαστικό και προβάλλει την ιερότητα του έρωτα «οπτικοποιώντας» το μυστήριο της ύπαρξης.

Αυτό δεν πρέπει ποτέ να το ξεχνάμε, ότι και στη ζωγραφική υπάρχει αυτό το αστάθμητο στοιχείο, το μυστήριο. Αυτό παλεύεις να το συλλάβεις... άμα δεις ότι πλησιάζεις, τότε λες: Εντάξει, εδώ σταματώ.

Τί καινούριο σου έδωσε η περιήγηση στα μονοπάτια της σκέψης του Μόραλη μέσα από τα σχέδιά του;

ΠΡΟΣΚΛΗΣΗ ΣΤΟΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΧΩΡΟ ΚΑΙ ΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ ΚΕΡΑΜΕΙΚΟΥ

Τα αρχαία επιτύμβια μου άρεσαν πολύ. Τα θαύμαζα στο Αρχαιολογικό Μουσείο, όπου πηγαίναμε τακτικά με τον Νικολάου, και στον Κεραμεικό. Δεν έλεγα ότι τέχνη είναι μόνο η αρχαιοελληνική, η παράδοση κ.λπ. Έβγαινε από μόνο του. Ήταν φυσικό να τα αγαπάω αυτά, αφού ήταν δικά μου πράγματα...

Ι. ΜΟΡΑΛΗΣ



Περιστέρι, 1950.

Ο Κεραμεικός

Λέγεται ότι ο Κεραμεικός χρωστά την ονομασία του στους αγγειοπλάστες και τους κεραμείς που είχαν εγκαταστήσει στον τόπο αυτό τα εργαστήριά τους. Στην κλασική εποχή παρουσίαζε μια σημαντική ιδιαιτερότητα: τον διέσχιζε το τείχος της Αθήνας, χωρίζοντάς τον σε δύο περιοχές, καθεμιά με τη δική της ζωή, με τον δικό της χαρακτήρα.

Από τη μια, αποτελούσε μια πολυσύχναστη αστική συνοικία. Εδώ βρισκόταν το Δίπυλο, η κύρια είσοδος στην πόλη, όπου συγκεντρωνόταν καθημερινά ένα μεγάλο πλήθος από επισκέπτες και ταξιδιώτες, τεχνίτες και έμπορους, ή απλώς περαστικούς πολίτες.

Από την άλλη, έξω από τα τείχη εκτεινόταν το σπουδαιότερο νεκροταφείο της Αθήνας. Στο Δημόσιο Σήμα, στις δύο πλευρές του δρόμου που ξεκινούσε από το Δίπυλο, θάβονταν εκείνοι που είχαν δώσει τη ζωή τους για την πόλη. Αλλά και οι εύπορες οικογένειες συναγωνίζονταν μεταξύ τους για το ποια θα τιμούσε με το ωραιότερο μνημείο τους νεκρούς της, δαιωνίζοντας συνάμα το γόητρό της. Τα μνημεία ονομάζονται «επιτύμβια», γιατί τοποθετούνταν πάνω στους τύμβους, δηλαδή τους μικρούς λόφους από χώμα που σκέπαζαν τους τάφους. Μια κατηγορία επιτύμβιων μνημείων είναι οι στήλες, μαρμάρινες πλάκες που έστεκαν όρθιες. Άλλοτε ήταν απλές, άλλοτε όμως είχαν ανάγλυφη διακόσμηση, πολύ συχνά έργο σημαντικών γλυπτών.

Κάποιες από τις επιτύμβιες στήλες του Κεραμεικού έχουν μεταφερθεί στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο και εκεί εκτίθενται. Οι άλλες βρίσκονται στο μικρό αρχαιολογικό μουσείο που κτίστηκε στο χώρο για να στεγάσει τα ευρήματα των ανασκαφών και ανακαινίστηκε πρόσφατα, το 2004.



Επιτύμβιες στήλες στον αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού.

Ήταν φυσικό να τα αγαπάω αυτά, αφού ήταν δικά μου πράγματα...

Ο Γιάννης Μόραλης γνώρισε τα αρχαία επιτύμβια γλυπτά από παιδί. Ίσως να τα είδε πρώτη φορά στα βιβλία του πατέρα του, που ήταν φιλόλογος. Αργότερα, στα χρόνια των σπουδών του στην Ανωτάτη Σχολή Καλών Τεχνών, τα μελέτησε και τα σχεδίασε πολλές φορές. Τα επισκέφθηκε στις αίθουσες του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, μαζί με τον Νίκο Νικολάου, συμφοιτητή κι αγαπημένο φίλο του. Ακόμα περισσότερο θα του άρεσε να τα επισκέπτεται στον Κεραμεικό, στο χώρο για τον οποίο δημιουργήθηκαν, εκεί όπου βρέθηκαν και ξαναήρθαν στο φως.

Ας ακολουθήσουμε νοερά τους δύο ζωγράφους στον περίπατό τους. Ας φανταστούμε τον Μόραλη να κοιτάζει τα αρχαία επιτύμβια και να τα θαυμάζει. Να νιώθει πως γίνονται «δικά του πράγματα». Όχι γιατί προσπαθεί να αντιγράψει την αρχαία τέχνη, όχι γιατί νοσταλγεί μια περασμένη εποχή· τα νήματα που τον δένουν μαζί τους είναι πολύ πιο βαθιά.

Ο Μόραλης δεν παύει να βλέπει τα επιτύμβια με τη ματιά ενός σύγχρονου ανθρώπου, ενός σύγχρονου καλλιτέχνη. Συνομιλεί μαζί τους, αλλά τα αναπλάθει σύμφωνα με τους δικούς του τρόπους. Του προσφέρουν έμπνευση, αλλά κι εκείνος τους δίνει λόγο, φωνή για να μιλήσουν –αν περιοριζόταν στην επιφανειακή ομοιότητα, οι μορφές του θα έμεναν βουβές.

Τι είναι, λοιπόν, αυτό που εκφράζουν τα έργα του; Το πένθος για τον πόλεμο και τον Εμφύλιο, πληγές ακόμα νωπές; Την αιώνια αγωνία του ανθρώπου μπροστά στα αδιέξοδα της μοίρας του; Την ομορφιά της ζωής που, εύθραυστη κι ευάλωτη, αναμετράται με το αναπότρεπτο του θανάτου; Όπως κι ο ίδιος μάς προτρέπει: «Δες τα όπως θες. Μη με ρωτάς. Άλλωστε, είναι λάθος να επεξηγώ ή να περιγράψω τα έργα μου, διότι νιώθω ότι τα μικραίνω. Θέλω τα έργα μου να είναι, όπως κι εγώ, ελεύθερα. Αλλά θέλω, επίσης, να νιώθει και ο θεατής ελεύθερος να τα δει όπως επιθυμεί».



Ο Γιάννης Μόραλης και ο γιος του Κωνσταντίνος, Αθήνα 1956.

Ο Γιάννης Μόραλης και τα επιτύμβια ανάγλυφα του Κεραμεικού Μια συνομιλία

Ο μετέωρος χρόνος

Οι ανθρώπινες μορφές κυριαρχούν στη ζωγραφική του Μόραλη, όπως άλλωστε και στην αρχαία ελληνική τέχνη. Αυτές αποτελούν το θέμα, αυτές βρίσκονται στο επίκεντρο. Ο χώρος γύρω έχει μικρή σημασία. Οι μορφές στέκονται μπροστά από ένα παράθυρο ή πλάι σε μια ανοιχτή πόρτα που προσφέρει ένα πλαίσιο, σαν το κάδρο μιας φωτογραφίας. Κι όπως στις φωτογραφίες, αποτυπώνεται μια στιγμή και ο χρόνος μένει μετέωρος.

Οι μορφές των κοριτσιών

Οι πίνακες του Μόραλη κατοικούνται, σχεδόν αποκλειστικά, από γυναίκες. Νέες, ήρεμες αλλά και μελαγχολικές, απόμακρες. Ο Μόραλης τις ζωγραφίζει επίμονα, υμνώντας την ομορφιά τους. Τα κορίτσια μοιάζουν βυθισμένα σε σκέψεις μοναχικές. Κάποια στρέφονται προς το μέρος μας, όμως το βλέμμα τους χάνεται μακριά, μας προσπερνά χωρίς να σταθεί. Άλλα γυρίζουν ελαφρά και κοιτάζονται μεταξύ τους, μα δεν φαίνεται να μιλούν.

Τα έργα του Μόραλη, όπως και τα επιτύμβια ανάγλυφα, είναι κόσμοι σιωπηλοί.

Κινήσεις και στάσεις

Μπορούμε, πάντως, να νιώσουμε ότι μια σχέση οικειότητας συνδέει αυτές τις μοναχικές μορφές. Το βλέπουμε κοιτώντας την Αμφαρέτη με το εγγόνι της ή τις δύο μορφές να σμίγουν τα χέρια στη λουτροφόρο. Το ίδιο και στις επιτύμβιες συνθέσεις του Μόραλη, όπου θα βρούμε ένα φιλί, ένα απαλό άγγιγμα, μια τρυφερή κίνηση. Με αργές κινήσεις, σαν να συμμετέχουν σε ιερή, μυστική τελετουργία, οι μορφές πλησιάζουν τους αγαπημένους τους και τους αποχαιρετούν.

Η αιώνια νεότητα

Τα επιτύμβια μνημεία του Κεραμεικού διασώζουν μια ιδανική εικόνα κι όχι τα χαρακτηριστικά των πραγματικών ανθρώπων. Δεν θα μάθουμε πώς έμοιαζαν στ' αλήθεια, γιατί ο θάνατος τους χάρισε άφθαστη κι άφθαρτη ομορφιά. Ανήκουν σε έναν κόσμο όπου δεν υπάρχει πόνος, δεν υπάρχει αρρώστια, δεν υπάρχουν γηρατειά. Η Αμφαρέτη που κρατάει στην αγκαλιά το εγγόνι της θα μείνει μια γοητευτική νέα γυναίκα. Η Ηγησώ, περήφανη, θα στολίζεται με τα κοσμήματά της κι η ανώνυμη κόρη για πάντα θα θαυμάζει το δροσερό της πρόσωπο στον καθρέφτη. Στους πίνακες του Μόραλη, τα κορίτσια θα ενσαρκώνουν το αρχέτυπο του έρωτα και του αποχωρισμού.

Το φως και το χρώμα

Αν κοιτάζουμε τους πίνακες του Μόραλη μισοκλείνοντας τα μάτια, οι μορφές προβάλλουν μέσα από το σκοτεινό βάθος λάμποντας από φως. Μολονότι ζωγράφος, ο Μόραλης πλάθει τις μορφές του με τρόπο που δίνει αίσθηση παρόμοια με τα ανάγλυφα. Άλλωστε, κι αυτά θα ήταν κάποτε χρωματιστά, παρότι σήμερα έχουμε συνηθίσει να τα θαυμάζουμε ολόλευκα, αφού ο χρόνος έχει σβήσει από το μάρμαρό τους τα ίχνη των χρωμάτων.

Μπορούμε, πάντως, να τα αναζητήσουμε στο είδος των αγγείων που ονομάζονται «λευκές λήκυθοι». Δεν είναι δύσκολο να διακρίνουμε ότι ο Μόραλης χρησιμοποιεί τα ίδια χρώματα με τους αρχαίους ζωγράφους: το βαθυκόκκινο του κεραμιδιού, την ώχρα, το άσπρο και το μαύρο. Τα λιγοστά αυτά στοιχεία αρκούν για να δημιουργήσει τον πλούτο που βλέπουμε στα έργα του, ακόμα και τη φρεσκάδα του πράσινου ή τους μελαγχολικούς τόνους του μπλε.

Το σχέδιο

Εκτός από το χρώμα, οι λευκές λήκυθοι μας επιτρέπουν να παρακολουθήσουμε και το σχέδιο των αρχαίων ζωγράφων. Πώς, με αέρινες μα βέβαιες κινήσεις, ορίζουν τα περιγράμματα και προσθέτουν έπειτα τις λεπτομέρειες, για παράδειγμα τις πτυχές των υφασμάτων ή τα σώματα των μορφών μέσα από τα ενδύματά τους. Στη *Σύνθεση Α'* και ακόμα περισσότερο στην *Επιτύμβια Σύνθεση*, οι πινελιές του Μόραλη ακολουθούν ανάλογες τροχιές. Το σχέδιο δηλώνει τον όγκο, το φως, κατά κάποιο τρόπο και το χρώμα.

Μικρές λεπτομέρειες

Στη ζωγραφική του Μόραλη κρύβονται μικρές λεπτομέρειες που φανερώνουν το διάλογο με την αρχαία τέχνη. Δίνει στα κορίτσια του καθίσματα που θυμίζουν εκείνο της Ηγησώ. Η μεσαία μορφή στο *Επιτύμβιο* του Μόραλη κρατάει ένα λουλούδι, όπως η ανώνυμη κόρη τον καθρέφτη της. Θα ανακαλύψουμε το περιστέρι της Αμφαρέτης στη *Σύνθεση Α'*. Οι αναμνήσεις από την τέχνη των κλασικών χρόνων είναι παρούσες στις εικόνες που δημιουργεί ο Μόραλης: έτσι, στην *Επιτύμβια Σύνθεση* το κεφάλι του αρχαίου αγάλματος είναι μάρτυρας του αποχαιρετισμού.



Επιτύμβιο ανάγλυφο ανώνυμης κόρης που κρατάει καθρέφτη, 425-400 π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Κεραμεικού.



Επιτύμβιο ανάγλυφο της Αμφαρέτης, 430-420 π.Χ. Αρχαιολογικό Μουσείο Κεραμεικού.



Αντίγραφο του επιτύμβιου ανάγλυφου της Ηγησώ, γύρω στο 410 π.Χ. Βρίσκεται στον αρχαιολογικό χώρο του Κεραμεικού. Το πρωτότυπο εκτίθεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο.



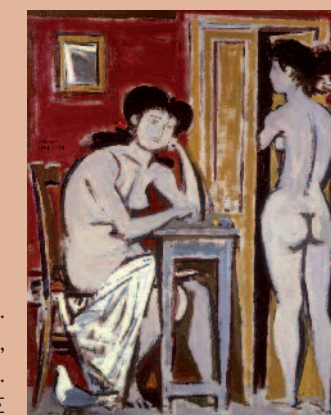
Επιτύμβιο ανάγλυφο από λουτροφόρο. Βρίσκεται στο προαύλιο του Αρχαιολογικού Μουσείου Κεραμεικού.



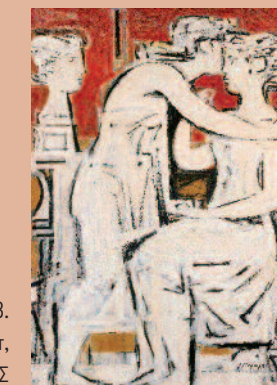
Λεπτομέρεια παράστασης από λευκή λήκυθο, 430-420 π.Χ., προθήκη 10. Αρχαιολογικό Μουσείο Κεραμεικού.



Προσχέδιο για το έργο *Σύνθεση Α'*, 1949. 22,3 x 21,4 εκ.



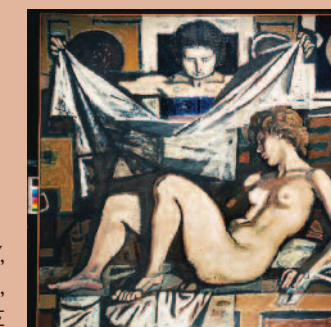
Σύνθεση Α', 1949-58. Λάδι σε μουσαμά, 81 x 65 εκ. Συλλογή ΕΠΜΑΣ



Επιτύμβια Σύνθεση, 1958. Αυγό και λάδι σε χάρντιμπορντ, 107 x 78 εκ. Συλλογή ΕΠΜΑΣ



Επιτύμβιο, 1958. Λάδι σε μουσαμά, 204 x 223 εκ. Συλλογή ΕΠΜΑΣ



Επιτύμβια Σύνθεση Γ', 1958-63. Λάδι σε μουσαμά, 150 x 150 εκ. Συλλογή ΕΠΜΑΣ